

Határ Győző

Verselemzés I-V.

Verselemzés (I)

Ebben a lekciónban, a mai napra rendelt „verselemzésben” – a rövidség kedvéért maradjunk a szonettek mellett. A Gyülekezet engedelmével, most olyan apróságokkal hozakodnék elő, amely minden költői gyarlósága ellenére – szívemnek kedves és nem tudom megindultság nélkül fellapozni. A szonett címe: *Szellem*.

*amit a hús el nem temet
szelíd egekbe szárnyal
szerették őt az istenek
hamarvaló halállal*

*amennyi csöpp markába fért
a port pergette hosszan
örvény anyánkkal visszatér
már minden szemben ott van*

*szent legendák fürbitterek
göggel nem koronázták
nem úgy mint ki a mennybe megy*

*csak éppen arramászkált
s dárdáözönben bátran
felsétált kiskabátban*

Verselemzés következik, hegyezzük a fülünket, figyeljünk feszülten s úgy, mint magára a versre.

Mert van, amit a romladékony hús nem visz magával a föld alá s ha a Szellemre a metafizika mindközönleges jóindulatával tekint le az isteni gondviselés, akkor megengedtetik neki a zökkenésmentes felszárnyalás – szelíden, oly simán és szelíden, mintha a Siklón menne a budai Várba; azzal a különbséggel, hogy a Sikló csupán a Várba visz, ez a siklás pedig sokkal feljebb, sokkal tovább.

A régi görögök ugyan nem úgy tartották, hogy szenvedésre születünk, ez a kereszténység életérzése és domatikája – de ők is tudták, mi szenvedést tud összehalmozni az ember gyermeke, a görögök is tudták, mit jelent a hányattatás, a hajótörés, a boldogtalan sodródás szigetről-szigetre; a sorozatos partravetetések ezernyi veszedelme, hogy mit jelent s ők is úgy tartották: akit a megváltó olümposzi istenek szeretnek, megkímélik attól az istenátkától, amit az életbetaszítatás jelent és megmentik tőle, mindvalósággal megváltják és mivel?

Hamarvaló halállal.

A költő, aki élete virágjában hal meg, csonkán hagyja itt költészetét, a java tán sírba száll vele s még csak nem is úgy, mint pusztulásra ítélt kézirat-paksaméta: hanem amúgy, megvalósítatlanul – megíratlanul. Így hát költészete, addig-való költészete csak azt a port pergeti hosszan, amennyi csöpp markába fért. Igen ám, de keletkezésünk ösképe, az Örvény, visszaveti ifjonti arcmását, versei visszadobbannak a szívekben, mint Chattertoné vagy Csokonaié, a neve hallatára megreszkető szívekben és a látás kortikális „szeme” előtt feltetszik képe: ilyen volt fiatalon, amikor meghalt.

Ám mint Aloysius Bertrand, akit a kórházi ágyról továbbítottak a halottaskamrába és soha-de-soha nem tudta, sejteni sem sejtette, hogy az ágyában lelt versesfüzet révén valaha a modern költészet egyházfejedelmei között lesz a helye: ő is. A legendák róla még nem voltak sehol, hogy tudósítsanak költeményes csodatételeiről s még szószólóit, a *fürbittereket* is készületlenül érte – nem mintha szüksége lett volna közbenjárókra Szent Péternél, a Kulcsosnál, hiszen ő maga sem tudta, amikor sétára indult kiskabátban, hogy az a séta nem az utca, a pesti utca vízszintese lesz, hanem menetelesen felfele indul vele az a nagy szerpentin, amelynek végén a Mennyek Kapuja áll:

– Ej!... Enyhe időnk van, a kiskabát is megteszi és most, ebben az enyhe időben igazán nem is baj, hogy nincs télikabátom; majd huhukolok, ha fázni találnék és meg-meglehelem a tenyerem – –

Így hát a költő maga sem tudta, amikor arramászkált, hogy milyen magasra felhaladt azon a csalóka szerpentin s már a Mennyek Kapuja körül jár.

Az Isteni Jelenlét Angyala, ki mögül felsugárzik a Teremtetlen Fény, hogy jelezze az Istenközelt – mondom, az Isteni Jelenlét Angyala (aki igen nagy nagyangyal), gyémánthegyű szantál-dárdáját nyújtotta, hogy azt ragadja meg s közelebbhúzza, beinvitálja, fel az Údvré, hová ártatlansága hozta, hogy a csípős, engesztelhetetlen szélfúvást „enyhe időnek” vélte s kiskabátban elvetődött a Mennyég Magasáig (amúgy sem volt nagykabátja); s már elcsodálkozni sem volt ideje, se megkérdezni, hogy hol van – ...hol vagyok? szent ég! a Szent Égben? csak nem?!... – amikor bedörrent mögötte a Mennyek Kapuja és ő istene látásában találta magát.

Eddig a verselemzés és eddig a vers, az országos hírű költőről, akit a sztálini sötétség pokolfenekéről a mennyei világhosszág legtetejére ragadott a rajta megesezt, töviskoszorús Isten szív, hogy azzal váltsa meg, amivel kitüntette a szeretet: hamarvaló halállal.

A Gyűjtőfogházban, egy beszélőn, 1951 januárjában arról számoltak be sugdosódó-titkolódzó látogatóim, hogy Pilinszky János, Jancsi, újhaldasék Jancsija meghalt tüdőgyulladásban. Tudtam, hogy már akkor nehezen élt, parányi szobája fűtetlen, ő maga koplal, mert a nyomdai korrektúrából, ami alig csurran-cseppen, ritkán tud élelét vásárolni; viseltes ruhákban jár, télikabátja nincsen.

Halála körülményeiről még azt is tudni vélték hírhordóim, hogy egy izben, fagyó hidegben végigyalogolt a városon, megfázolt és legyengült szervezete a hüléssel nem tudott megbirkózni: a tüdőgyulladás elvitte napok alatt.

A hír hallatára könny szökött a szemembe s oly éles fájdalmat éreztem, hogy felnyögtem; zárkatársaim nem tudták mire vélni.

Mire a ceruzacsonkot előkotortam a szalmazsákból, már ott volt a leírivaló, az utolsó szóig készen, és ha Domokos Mátyás véle

készített interjújának hihetünk, az üzenet vétele és a lejegyzés módja nem volt más, csak ahogyan Pilinszky János a maga verseit megköszönte az ismeretlen Üzenőnek: a koldus-tisztaság köszönetésével, az ártatlanság létállapotában.

Hogy „nagyot neveltünk rajta”? Hazudnék, csúnyául hazudnék, ha azt mondanám, hogy nagyot nevettem rajta akár én, amikor a hír valótlannak bizonyult, akár János, amikor Hajsza c. kötetemben ezt az 1951-es börtönverset, a róla szóló szonettet felfedezte – a hetvenes évek elején. Levelét ma is őrzöm s hadd idézzem, mert a verselemzéshez hozzátartozik:

„Kedves Győző!

Megrendülten olvastam versedet. Jóslat lenne? Vagy egyidőre ‚kiírtad’ volna belőlem a halált?

Nem tudom, miért, talán mert kortársam is vagy, az az érzésem, hogy semmi sem választ el bennünket. Az emigránsok közül ilyen élesen ezt senkinél sem éreztem. Úgy látszik, nem hagyta, hogy Téged is megosszon ez a kettéosztott világ.

Ez nemcsak elhatározás vagy rugalmasság kérdése. Úgy vélem: művészi érettséget és mélységet jelent. Egy olyan szintet, ahol a felszín megosztottsága már nem érvényes. De ez az egység semmiképp se tájékozottságot jelent, hanem egy minőségi élet és szemlélet természetes velejárója... Szeretném, ha barátodnak éreznél. Szeretettel – Jancsi”.

Még volna hozzáfűznivalóm, de ezek már csak amolyan lépcsőházi gondolatok.

Úgy vagyok vele, mint ahogyan felejthetetlen barátommal, Hamvas Bélával voltam.

Tán a szellem orbitusának átellenes féltékéjén éltünk és más öreghorgonyok kampózták el szellemi szárazdokkjainkat, amelyekben tengerjáró ötárbocosainkat építettük; de melegszívűségük, magatékozlásuk, megidéző prezenciájuk mindennek fölébe magasodik és mindennél többet ér.

Hogy mit gondolok Pilinszky János életművéről, annak periméteréről, százados hatásáról, értékrendi besorolásáról panteonunkban?

Nem tartozik ide – hiszen ez csak egy árva verselemzés, *Szellem* c. börtönsonnettem verselemzése. De amit levelében Jancsi felajánlott, az igen, az ide tartozik. Az ő-ajánlotta barátság, a szeretet teli kosarát ugyanolyan teli zomborkaskával viszonzni még akkor is, ha ilyen nagy elkésve: már hogyné tenném.

Mintha soha el sem is váltunk volna, megintcsak úgy találkozunk.

(1989)

Verselemzés (II)

Kedves jó ágyaszomszédi zárkatársamnak, aki megcsömörlött a terjengősségtől és a politikától, fogadalmat tettem, hogy ezentúl mind a kettőtől őrizkedni fogok. S ugyan mi lehet távolabb a politikától, ha tömörre fogjuk, mint a líra elemzése? A verselemzés mint műfaj már maga – lírai; a politika szennyezése pedig csak akkor keveredik hozzá, ha a szonett maga politikai fogantatású. Történetesen találosumosítva választottam ki ezt a kettős-szonettet (lévén csak amolyan koca verselemző s nem profi, mint Nemes Nagy Ágnes) és azért a magam terméséből, hogy megkönnyítsem a dolgomat: ahhoz, hogy mint módoltam ki meg hogy mit gondoltam-éreztem, amíg kimódoltam – ehhez „forró drótom” van. Címe:

A Boldogsággvár. (1951)

*Ézsaiás orákuluma
és vajákos áfium a
kullogónak – így a jog
„hóhér mind s mindenki lóg*

*Ez a „sikk”: a klakk a klikk
fejtől büdösödikk a – nyakk
ím a jó ribillió
és a hóhér milliő-*

*Maholnap felfeszül len-
s a nagy közös kötélén
mészárló szép időkről*

*a boldog temetőkről
tanokról s majd a népről
„a nép?!... kötélre vágott*

*görcsös lelemény
Föld cseles felén
törvény és tétemény:
a szomszéd kötélén"*

*a sakk a csekk a csel
és nyaktól - lógni kell
a nász - csak lakzi kell
szorozva magzik el!*

*világkötélzetünk
lógázva - förtre-fürt -
mélán emlékezünk*

*a Pártról - rég letűnt
ímgly hagyatkozunk:
s azért lett éltunt"*

Egyszerű rápillantásra látni, miért kettős-szonett; mert két szonett ugyan egymás mellett, de soronként szélteben végigolvasva – úgy lesz egy-pár. A dátum is elárulja, hogy Rákosiék börtönében íródott és „a Föld cseles fele” a rajta kullogónak – az sem lehet egyéb, mint a béketábornak mondott Tömb; a lelemény görcsös, az áfium vajákos, és az, ami alól senki sem húzhatja ki magát, mert jog, törvény és tétemény: az ama társadalomépítő mestercesel, mely szerint mindenki Ítéletvégrehajtó Közeg s ugyanakkor lógni tartozik a szomszéd kötélén, aki szintén hóhér – és így, *ad infinitum* és *ad nauseam*, széles e birodalomban.

A különös az, hogy e társadalomalkotó elv nemcsak a Rákosi-korszak alapvetése volt, a Kádár-korszak is megörökölte mindenestül. Mert elődje, a Rákosi-korszak amennyivel rövidebb volt, behozta töménységben, a Kádár-korszak pedig, amennyivel ügyesebben alakította a „konszolidációt”, annyival hosszabb volt: a két társadalom struktúrája – alapelve után – azonos kellett, hogy legyen.

De mit is jelent a „mindenki hóhér”, meg hogy „mindenki lóg a szomszéd kötélén”, kinek hogy hóhérhurokját akkor is a nyakán érzi, amikor éppen akaszt...?! Nos, emeljük elő a líra „virágkosarából”, és forgassuk a verselemző próza bagaria nyelvére.

Legszébb, legszentebb szándékai ellenére, és belső törvényeinél fogva, minden szocialista-utopista parancsuralom arrafele sodródik – az intézményes tömegbüntény felé. Mihelyt e végső formájában kikokszolódott, első dolga, hogy bebiztosítsa-

megszilárdítsa uralmát és mivel? Kézenfekvő. Minél több embert akar cinkosává tenni a műszaki határázár csapdába ejtett emberállományból: bűnsegédi bűnrészessé, haszonélvezővé, csendestárssá – cinkossá. A hóhérmesterségnek is vannak fokozatai: az alhóhé is hóhé, jöllehet az ő kötele a besugómembránokon, erőszakszervezeteken keresztül csupán harmadik rántásra akaszt, de – akaszt.

Mikor már milliószámra van cinkosa, és kinek-kinek elegendő vaj van a fején ahhoz, hogy a rendszer hipotétikus megdőlésének pusztá gondolatára ijedjen a fejéhez kapkodjon, akkor az intézményes tömegbűntény elégedetten nézhet körül.

Harminc évi kádárrendszer, a cinkosok százezeivel az öregbástyákban, elsáncolva, bebiztosítva – szempillantásnyi másfél esztendő alatt a vetületére zuhant; a bástyafalak elpárologtak, a sáncok sehol.

Az eredmény? Vajhegyek – Vaj-Himaláják olvadása.

Ami eddig a fején volt, mindenki iparkodik lesepenni – és amikor már mellette olvad, iszonyodva elugrik mellőle: nem az ő vaja, ami ott olvad. A hóhé, aki valaha „milliószorozva” magzott el: a hóhé olvadékony; nyakán a hurkot, ami volt, még érzi, hogy vág és nem bocsátja meg; a maga kötelét, amelyen a szomszédja lógott, az évek megszépítő messzeségén keresztül ifjonti csibészkedésnek, ártatlan csínytevésnek látja s humorral érzésteleníti.

A posztkádár cinkos társadalma a mőszer társadalma. Oly szenvedély, amely alól senki sem vonhatja ki magát s rosszabb, mint a foglalkozásártalom: rendszerártalom. Mindenki mindenkiről tudja, hogy ki-volt, mi-volt, akármilyen jól kaserol az orcátlan; olyan hosszú a bűnlajstroma, hogy nem piszkítom be vele magam – mondja mindenki; és bepiszkítja. Hogy is lehetne másként? Az intézményes tömegbűnténynek sikerült cinkosává tenni milliószámra a foglyulejtett és túszultartott emberállományt, s most milliószámra magyarázzuk a bizonyítványunkat.

Mindnyájan bűnösök vagyunk?... Lehetséges volna, hogy ne lett légyen százezerszámra tiszta ember, ha egyebütt nem, hát a börtönköztársaság pincevilágán...?! Oly kérdések, amelyek megválaszolására a kazuista lelkivezető inkább hivatott; jómagam hadd maradjak a verselemzésnél. Feltéve, de meg nem engedve, hogy valamennyiünket elnyelt a húsdaráló-hurkoltató gépezet, az elhőhérosítás/elcinkosítás és a fejünkről leolvadó vaj körülöttünk országos tócsákban áll – ennek az abszurd gondolata mit juttat eszembe, mit nem. Még boldog emlékezetű Metternich herceg urunk idejében rajzolták a torzképrajzoló urak amaz emlékezetes karikatúrákat a politikai rendszerekről. A királyságban a koronás fő – lefele rúg, s ez a rúgás úgy megy aláfele a hosszú soron, hogy a végét a szegény pór feneké kapja, akinek már nincs kibe rúgnia. A demokráciában körbeállnak a honpolgárok és körbe-karikába – egymásnak adják a kecsketúrót, egyformán és igazságosan. De mitévők legyünk mi most, ebben az egetverő mőszerolásban, amikor ha csak leskelve egymásra nézünk, máris gyanítjuk a másokban a tegnapi hóhért, akinek mi magunk lógtunk a kötelén? Gyanakszunk a tegnapi szomszédra, aki ma csupán sanda mézszáros ugyan, de tegnap még, másodállásban, ő is az volt, segédhóhé, titkos jelleggel, a karhatalmi szervek füle mellé beosztva...?

Vennők elő a koraközépkor ájtatos-kíméletlen receptjét, ahogy a megcsupaszított hátú szerzetesek tették a kolostor kerengőjében, hogy kört fogtak a gyepen és hangos, flagelláns óbégatással addig korbácsolták egymást, amíg ki erre dült, ki arra borult s mindnyájan össze nem estek?

Forduljunk körben, könnyáztatta arccal egymás felé és sirva-ríva közmegbocsátást hirdetvén, boruljunk össze s maradjunk megőlelkezve a *Treuga Dei* három bötös napjára, miglen haragunk is elpárolog, a léleknek keresztényi megengesztelődésében?

Keletnémetországból már szökdösnek a főkolomposok, szorongatva svájci titkos bankbetétjeik könyvecskéjét, melytől ugyan felkopik az álluk, ha nem férhetnek hozzá a harácshoz. A mi főkolomposaink a nyugdíj lapulevele alatt csendesen lapulnak; ha megkérdezik őket, báván nevetgélnek, felöltik egykori Kimagaslóságuk auráját és az akkori idők társadalmi kényszermozgására hivatkoznak – titkos embermentéseikre, enyhítő akcióikra.

Az én recipém a vásári felcser barbár recipéje: azé, aki a fájdalomcsillapítót hírből sem ismeri. Terjesszük ki rájuk a közmegbocsátást. Igen; emlékezzünk forradalmunk tisztakezűségére: az élete-kirabolt, a megbántott, az elgyalázott nép nagylelkűségére. A betört kirakatokhoz nem nyúlt, foglyait – fogolynak tekintette.

Ne emlékeztessük őket a sztálini boldogságyár 22 millió halottjára, amelynek hóhérkülönítménye és annak politikai nagyvezérkara a maga nürnbergi törvényszékével sohasem találkozott. Ne fenyegezzük őket azzal, hogy rajtuk keressük – rajtuk akarjuk megvenni a háromévtizedes intézményes tömegbűntény bűnhalmazatát. Hozzánk intézett kérdéseikre, hogy mi lesz velük, kurtán, de szemrebbenés nélkül s oly nyájasan válaszoljunk, hogy annál nyájasabban már nem lehet. Akárhova állnak, mindig érezzék, hogy oda sikeredett s megint: középre álltak. Hogy látják és nézik őket. Megvonatlan nyugdíjaikból éljenek az emberi kor végső határáig, írják meg lakkozott önéletrajzukat azoknak, akiket ábrándviláguk érdekel; s maradjanak meg nekünk sokáig, maradjanak ott középen a nekik eddig is kijáró és ezután is folyósított országos közkimélet pirongató-velőtrázó szegyenében.

Ha engem kérdeznének, mint ahogy nem teszik. Ennyiből is kitetszik, a verselemzés mennyire nem kenyerem: itt beleragadtam s végezetre belesültem. Vajha innen Nemes Nagy Ágnes vállalná a szót, aki a versnek írásában is, elemzésében is annyival jártasabb, mint a *Boldogságyár* c. börtönvers szerzője.

(1989)

Verselemzés (III)

Eddig is kézzel-lábbal kapálództam ellene, hogy a verselemző meditáció a politikába torkolljon, hiszen ezzel a beletorkollással torkig vagyunk mindnyájan; és fel is tettem magamban, hogy ezúttal erős leszek; erős, mint az a vásott kis nebuló, aki feltette magában, hogy „csak-azért-sem-sírok”, amikor a tanító úr letolatta vele a nadrágját és megsuhogtatta a nádpalcát lecsupaszított ülepe fölött (még azokban a boldog időkben, amikor voltak ilyen suhogó nádpalcák és ilyen szépemlékű fenyítések).

Kezdjük az alapigazságokon, amelyeket megkérdőjelezni ép elmével kinek is jutna eszébe? Tehát. Lenni kell. Élni kell. Lakni kell. E háromból az elsőt a filozófia birodalmába utaljuk. A bölcselőnek kell felelnie arra az alapkérdésre – hogy a létezésbe miért tartozik bele a létesülés és lét-„fenntartás” megfellebezhetetlen kényszere. A második: élni kell. Megint azonnal belátható, apodiktikus igazság; hiszen akiben megrendül az axióma, hogy élni kell, azt vagy pszichiáterhez zavarjuk, vagy orvossal injekcióztatjuk, hogy jobban buzogjon benne az életakarát, vagy ha megsejtjük öngyilkos szándékait, lekötjük a kezét. Valamit csinálunk, nem nézhetjük tétlenül, hogy eleméssze magát.

És így érkezünk el a harmadik alapigazsághoz.

Lakni kell. Valahol. Valamiképp a test a léleknek háza (az ókor lélekelmélete szerint), szintazonképp, a testnek is kell legyen háza, amelyben ellehet. Ez az ellevés, ez a valahol-levés vagy másszóval „valahol-lakás” azokban, akik nem hogy berzenkednének a „lakni kell” elemi igazsága ellen, hanem többször, erélyesen rábólintanak, azokban ez a „valahol-lakás” vágya szenvedélyes erővel

jelentkezik. S ebből a vágyőrületből fakadt ez a kurta versike is, amelynek a címe: *Jó varázs*.

*minden csoda régi házi
nincsen itt mit babonázni
szép varázs
jó varázs
kényes-fényes kis lakás*

*boldogság a bűvös körben
zongorán ezüst tükörben
szép varázs
jó varázs
selymes-pelyhes kis lakás*

*már meleg övet kerít és
bűvölet: központi fűtés
szép varázs
jó varázs
szirmos-cirmos kis lakás*

*képeslap! ha itt születnék
dalban is de élve szebb még
szép varázs
jó varázs
– hókuszpókunyhólakás*

E versike klapanciás kuplé-formájából helyesen következettünk arra, hogy eredetileg is kuplé volt, annak szánta szerzője, versbetétnek a *Morzsatolvaj* c. szinpadí játékába, amelyet még 1945-ben írt és elég ostoba volt ahhoz, hogy benyújtja a Nemzeti Színháznak, ami akkor annyi volt, mintha leeresztette volna a kanálisba. Írója akkor még hivatalos naívista volt s úgy képzelte, a parányi édes fészekre, az emberhez méltó lakásra való vágyakozásnak nem kell mindenkor és szükségképpen büntudattal együttjárnia; az individuális vágyaknak nem kell mindenkor és szükségképpen a közjó, a dicséretes kollektív ösztönök rovására mennie. E sorok írójának ui. akkoriban egy találmány motoszkált a fejében. Szerette volna a kristálygömböt kombinálni egy fényképezőgéppel. Az elgondolás igen egyszerű volt. Abban a pillanatban, amikor a kristálygömbben megjelenik a jövő, nem kell egyebet tennie, mint hogy exponál és előhívja a képet. Előnye, hogy tartósítja a jövőképet, apróra tanulmányozhatja a jövőt akár nagyítóüveg alatt is, arról nem beszélve, hogy a jövőkép kézzől-kézre járhat és ki-ki maga megítélheti – kedvérevaló-e a rá váró jövő avagy sem.

Mi kár, hogy a szerkentyűt nem sikerült kikísérleteznie. Mert ha sikerül, jövőfényképein láthatta volna, hogy a Rákosi-esztendők lakástermelési statisztikája nemcsak hogy kimerül a Patyomkin-lakótelepek építésében, hanem azt is, hogy az egész Rákosi-garnitúrának mindez már eleve az ösztöneiben volt: Patyomkin-ösztöneik voltak: ideig-óráig, párnapra, május elsejére – álljon a homlokzat s nem baj, ha nincs mögötte semmi.

De nem azért magyarázom e különben igénytelen versemet, hogy előássam a Rákosi-időket. Mi mindig amúgy is „időket” élünk, s ezeknek az „időeknek” a keserű seprője úgy rakódik le idegrendszerünkben, mint valami idegbaj. Kézfejük nem remeg meg és nincsenek arcrángásaink; de ha a lakástermelés lemaradásáról, az Otépé-kölcsön emberfogó rabságáról vagy a lakások megfizethetetlen, csillagászati áraitól hallunk, arcunk megrándul, kezünk ökölbe szorul. Ami nagyon természetes s nem kelletk én hozzá, hogy agyonmagyarázzam, miért van ez így – kivált ha családalapító szándékkal együttjárólókról vagy épp fiatal házasságokról van szó. Másra szeretném én ráterelni a szót: egyfajta mentalitás-torzulásra, jó ösztöneink egyfajta fenyegetettségére; lelkifurdalásos szorongásainkra, ha érzéseinket előnti a vágy, a „minden csoda régi házi/nincsen itt mit babonázni/szép varázs/jó varázs/kényes-fényes kis lakás” vágya.

A büntudat, hogy önző és individualista módra „selymes-pelyhes kis lakásra” vágyunk és vágyőrületünk vakságában észre se vesszük, hogy vétünk az Össz-Szövetségi, Össz-Népnemzeti, Kollektív-Szocialista Nagyon-Nagy Célok Helyes Hozzáállása ellen. Mert ez az érzés a Kádár-konzolidáció alatt is ott volt lezavarhatatlanul, ott perszeverált idegrendszerünkön. Mert belénkverték, hogy „burzsuj” dolog a zongora meg az ezüstkeretes kéztükör s épp ezért aki ilyen boldogságra vágyik, amilyen a „boldogság a bűvös körben/zongorán ezüst tükörben/szép varázs/jó varázs/selymes-pelyhes kis lakás”, az ha nem tudná, hát vegye tudomásul. Hogy ezek burzsuj dolgok, burzsuj hozzáállás. Az emberhez méltó lakás leküzdhetetlen vágyát nemcsak a lakásmizéria társította büntudattal, azt a büntudatot, mélyen a mélytudatba s lehetőleg a tudatalattiba betuszkolni maga az ideológia is szörnyen iparkodott, s erre volt jó a lakásrendészet is, a lakáshivatalok, lakásrendeletek. Össze ne házasodjunk az istenért, mert elvesztünk egy szobát. Már lerozsdált belénk, a tudatunkba odarozsdált minden adat, a négyzetméter, ahányra maximálisan – a szobák száma, ahányra édes-mindnyájan jogosultak vagyunk, a lakások számáról nem is beszélve. Ehelyett közforgalomba kerültek az olyan, Nyugaton ismeretlen fogalmak, amilyen a lakásmegosztás meg a társbérlet. Nap-mint-nap hallhattunk a lakásokkal való kupeckedésről, a korrupcióról; megeshetett – a költészetére oly rátarti, a költőit annyira dédelgető Kádár-Magyarországon megeshetett, hogy az ország egyik legnagyobb, Illyéssel, Vas Istvánnal egyenrangú költője: Kálnoky László éveken át a társbérlet pokláról panaszkodott leveleiben, amely pokolban lakik, meg hogy munkáját mennyire megrontja, álmától mennyire megrabolja rabbiátus, primitív lakótársától való rettegetése éjjel-nappal.

De ha burzsuj dolog lett-légyen is a vágyakozás az összkomfortos kislakásra, ahogy az örökös albérlő – vágyőrületében – elképzelhette: „már meleg övet kerít és/bűvölet: központi fűtés/szép varázs/jó varázs/szirmos-cirmos kis lakás” – mindig akadtak minden hájjal megkent, dörzsölt lakásharácsolók, akiknek helyén volt a szíve/a pártkönyvecskéje s nem riadtak vissza attól sem, hogy föláldozzanak fölösleges rokont, elagott emberéletet, ha ezen az áron valahol egy facér avagy ürülő lakásra rátehetnék a kezüket; s hogy ennek immár letagadhatatlan nyoma van, azt a kor, a Kádár-konzolidáció irodalmának köszönhetjük, amelyben műfajjá nőtte ki magát a lakásregény: Galgóczi Erzsébettől Örkény Istvánig a bátor írók egész sorát idézhetnénk s napestig nem fogynánk ki a rókaravaszság, a paragrafusokat kijátszó embertelenség krónikájából.

A Kádár-konzolidációnak ezt az utolsó makuláját is a Patyolatba kéne adnunk, hogy feltisztuljanak ösztöneink és ne röstellkedjen feszengve, aki emberhez méltó hajlékra vágjuk; ne szégyenkezzék polgár mivoltán s azon, hogy szabad ország szabad polgára, akinek szabad vágya magához-szabott, magának-csinosított, maga-kényelmét szolgáló szép lakásra; arra, amit „hókuszpókunyhólakásnak” mondott a vers – amelynek elemzését hadd fejezzük be az utolsó strofa megismétlésével:

*képeslap! ha itt születnék
dalban is de élve szebb még
szép varázs
jó varázs
– hókuszpókunyhólakás*

(1989)

Verselemzés (IV)

Ha pöffeszkedő, doktrinér, filiszter módra kezdeném ezt a verselemzést, előrebozsátanék valami nagyképű kérdésfeltevést; pl. azt, hogy „következtethetünk-e az egyediből az általánosra?” Ha viszont egyszerű, közérthető és igénytelen módon fogalmaznánk, így kérdezném: „Édesapám idegenkedése a kommunizmustól csak az ő idegenkedése volt-e, vagy pedig nagyon sokan idegenkedtek tőle olyan szélsőségesen, ahogy ő a kommunizmustól idegenkedett?”

De minekelőtte elárulnám, mi volt az *a propos* és mi jutatta eszembe az ő mélységes idegenkedését a kommunizmustól, hadd álljon itt a vers, amely akkor íródott, amikor költője megkapta Londonban Édesapja Magyarországon feladott hamvait, egy ízléstelen horganybádóg kupakban, 1958 februárjának egy havas, ködös, londoni reggelén; a vers címe: *Hamvvederre*

*két világháborút két kommunizmust
– megért háromszáz hideglelést
szívét a kor körül dobálta és most
megdarálta szívében a kést*

*felküldték lengő évek-sudarára
rázták életfáját napra-nap
s tüdőviharban láz orkán szavára
ő fogódzkodott és megtapadt*

*hullt annak lombja annak koronája
hullton ragaszkodva messze szállt:
Mors Imperator egyszerű szolgája
látta s vaktában körülkaszált*

*Meghalhatatlan s oly időtlen élve
– motolláján még a földi gond –
naponta hajtva s hajsza-győzni térve
– csak lefutni ezt a maratont*

*hogy megjelentse – győzelem fiában!
Röptét hamvában fejezte be
harcolt a Doberdón Dalmáciában
– Londonban gyógyul minden sebe*

S hogy is lehetne ennél tömörebben s ugyanakkor ennél hézagossabban elmondani a férfiember élettörténetét, aki nyolcvan fele járóban halt meg, mint hogy: harcolt a Doberdón Dalmáciában – mert egyrészt még egyebütt is harcolt, másrészt meg: mikor nem harcol valaki, akinek az egész élete – életküzdelem? Nem volt se tábornok, se vezérőrnagy, se semmiféle főtiszt, csak közember-tisztecske volt; ezért nem maga *Mors Imperator* kezelte a kaszát, hanem csupán „egyszerű szolgáját” küldte maga helyett, hogy ő végezzen vele.

...S hogy miért „röptében”? Az is nagyon egyszerű: Édesanyám repülőgépen, légitelherként küldte Édesapám földi maradványait Londonba. Nem ő csomagolta, ilyesmit egy „rendnek-muszáj-lenni” országban elképzelni sem lehet. Közégek, hivatalos közégek csomagolták, nincs kizárva az sem (1958-ban!), hogy a vámon is keresztülment s piszkavassal beleturkáltak, hogy a hamvakba nem rejtettek-e gyémántgyűrűt vagy titkos kémjelentést.

A hamvakat rejtő, ízléstelen horganybádóg kupakot gyaluforgácsba rakták és a forgáccsal együtt egy iromba kartondobozba zárták-plombálták-pecsételték; ezt a csomagolást bontottam fel itt Londonban, remegő kézzel, míg a kartonon késsel keresztülhatolva és a gyaluforgácsból előemelve meg nem pillantottam a horganybádógon, domborított betűkkel az ő nevét és az évszámot: „1881-1958”. Jóságos ég: majdnem 80 végigszenvedett esztendő!

Mi satnya, korcs utódok voltunk eleinkhez képest, s ha arra gondolok, hogy a háborúban álló Állam emberberágó gépezete, a lövészárokharcok világán, négy év alatt micsoda megroggyant, kilúgozott, idegbeteg roncsot produkált a fiatal daliából; ha arra gondolok, hány-ször-hány gránátnyomást kellett (vagyis hát kellett volna) szervezetének kihevernie, ha egyszer az első világháborúban háromszor, a másodikban kétszer kapott gránátnyomást! Elszörnyedek a gondolattól. Az utolsó után, 1944 végén a fölém magasló, szálegyenes, kétméteres emberből 40-kilós, kakasjárású, halálképű kísértetet csinált az idegsorvadásnak ez a fajtája, a lipidsejtek innerválásának tönkremenése. S azontúl minden hónapban, minden héten esedékes volt eltávozás.

Reggelente alig mertek belesni hozzá: megébred-e? Vagy már elaludt? Tüdőtáglás és szívelégtelenség, ezt mondja róla,

bizonylatán az orvosi zsargon; de én tudom: „felküldték lengő évek-sudarára / rázták életfáját napra-nap”. Hihetetlen szívóssággal ragaszkodott árnyékéletehez, mindennap várta a híreket Londonból: a fiáról. Pedig hej! micsoda veszedekedések voltak, micsodás összecsapások apa és fia közt, amikor az apa már ötven év megkeseredett tapasztalatát hordozta a bőrszákjába bevarrva, 18-éves műegyetemista „golya” fia pedig, mint született jobbantudomka, hol letorkolta, hol sötéten hallgatott. S miért voltak ezek a leszakadó súlyos csendek két beszélgetés között s miért váltak már ezek az összezördülések is egyre ritkábbá?!... „két világháborút két kommunizmust/ – megért háromszáz hideglelést” – így indul a vers, róla; de mi a jelentősége annak, hogy a fia habókós-optimista volt, s nem volt egyebe, mint a jövő, amiben bízni kellett s így azután semmibe vette, meg se hallotta az idősebb tapasztalatát az első kommunizmusról. Az elsőről, amelyben, hogy megmentsék Gyomaendrődöt az éhezéstől, a frontról hazatért fiatal apának, többedmagával, zsákolnia kellett, kiüríteni a vasúti állomáson a lisztes vagonokat; de mekkora volt csodálkozása, amikor a „fizetésnél” a párttagok három zsákkal kaptak, neki viszont, a pártonkívüli zsákolónak csak egy zsák jutott.

Pedig ha akkor hallgat a fiú az apjára és megszíveli történeteit, ezt és ami még utána következett, mennyi mindent megértett volna később, jóval később, ami már a Rákosi-banda történetéhez tartozik! És miért csaptak össze azon is, miért mondta az Édesapa, hogy:

– Márpedig ha itt megint kommunizmus lesz, akkor én, édes fiam, vedd tudomásul – öngyilkos leszek!

Más kérdés, hogy lett ugyan kommunizmus másodszor is, de ő mégsem lett öngyilkos, mert kisémmizte életéből az idegsorvadás: már nem ő volt.

Nos, most már itt az ideje, hogy eláruljam s nem is tarthatnám tovább magamban, mi volt az, ami eszembe juttatta *Hamvvederre* című régi versemet és Édesapám fogadkozását – mintha a kommunizmus olyasfajta világ volna, amolyan Ceausescu-világ, amelyben nem érdemes élni, s ha a végső keserűségbe belekergetik, milliók nyilatkoznak úgy, hogy inkább választják a halált, mert minden jobb, mint ebben a fogvacogató, világitatlan éhezésben: a jövő-utópia Ceausescu-paradicsomában élni... Híre járt, hogy a felszabaduló Romániában betiltják a kommunista pártot. Igaz, a hír csak egy napig tartotta magát; az új vezetés megszeppent, és mint aki nem meri vállalni érte a felelősséget, elhatározta, hogy népszavazásra bocsátja a kérdést.

Ez juttatta eszembe. Az, hogy egyszer már találkoztam egy tapasztalt emberrel, aki a kommunista párt meglétének ellene szavazott és inkább megvált volna életétől, mintsem hogy benne éljen; és ez az ember a tulajdon édes nemzőapám volt.

Nos, nem vonom ki magam alóla s nem játszom az illetékeltent, ha odaszemtelenkedem a tervezett népszavazás urnáihoz. Alkalmasint helyesen tette és igaza volt az új vezetőségnek; de az a sanda gyanúm, hogy egészen más – hogy homlokegyenest ellenkező okból.

Ne ússzák meg olyan könnyen. Csak úgy uk-muk-fuk, volt-nincs kommunista párt.

Ne a cézár és ne a pontifex maximus tartsa lefele hüvelykjét fejedelmi páholyában s ne legyen belőle olcsó cirkusz. Legyen *plebis scitum*. Döntsön a nép. A nép egésze, legjobb tudása, lelkiismerete szerint és a Ceausescu-félék iránti szeretet arányában.

Már csak egyetlen egy sor van hátra a verselemzésből, az utolsó: „– Londonban gyógyul minden sebe”.

S ez így értendő. Szedőszobámban, a könyvespolc legtetején van az a tabernákulum, amelyben Édesapám hamvait őrzöm.

Már rég nem abban az izléstelen horganybádóg kupakban; leltem neki finomfaragású, kétszázéves mahagóni óraszekrénykét, abban van: ott dereng fönny magasan, az üveg és az elhúzott függöny mögött. Munka közben olykor hátrafordulok az öreg nyomdász felé, mint most is; egy szempercenetre abbahagyom a szedést s felnézek rá. Vajon gyógyul-e? Vagy csak úgy pang – a gyógyulhatatlanság dimenzióin – minden sebe...?!

(1990)

Verselemzés (V)

Ugorjunk bele *in medias res*, és ne a verssel kezdjük, hanem annak elemzésével – amilyen *in medias res* maga a vers a dolgok közepébe ugrik: „átaludni ezt a kommunizmust”.

Ez volt az első sora annak a szonettnek, amelyet még odabent, helyesebben *odalent* írtam a börtönköztársaságban (amely mintegy alapincézte a pártállamot) – de már nem sokkal azelőtt, hogy a szokásos „utószűrés” követőleg a szó szoros értelmében kirúgtak a miskolci Ávo kapuján. Igazi hő vágyat fejezett ki az első sor, s egyebet se szerettem volna, mint ezt, kivált ha bekövetkezik, ahogy Örökös Uralom formájában a történelemnek elígérkezett, és valóban áthúzódik a harmadik évezredre, tehát az én életem utánra: „átaludni ezt a kommunizmust / eszme nélkül eszméletlenül”; s már az első sorral szörnyen megakadtam. Legyen „négy-öt izmust”? Legyen „fránya izmust”? Mert ha azzal a rongy papírral, amire, bolha-betűkkel, börtönverseimet rávéstem, elfogják a jótét lelket, aki kicsempészésére vállalkozott és az Ávo szeme elé kerül, hogy „átaludni ezt a kommunizmust”, akkor nemcsak hogy lebukik a szerencsétlen s az ő bukása az én lelkelem szárad, hanem az én utószűrésem is igencsak elhúzódhat, esetleg újabb esztendőre, ha úgy döntenek nagy kegyesen, hogy nem emelnek újabb vádat ellenem és csak nagy véletlenségből megfeledeknek rólam. Még mindig jobb szerettem volna polgári lakásban átaludni ezt a kommunizmust, mint a körémcsukódó magánzárkán rohadni; de akárhogy törtem a fejem és bármennyire kész lettem volna rá, hogy engedményeket tegyek, a szót, hogy kommunizmus, semmivel sem tudtam helyettesíteni; mert ez és csakis ez fejezte ki végső pontossággal, hogy mi az, amit átaludni szeretnék (végezetre kipontoztam a szót, beérve azzal, hogy majd magamban mondogatva a verset, bepótolom). S így „eszme nélkül eszméletlenül” – aludtam a zárkán, várva a szabadulást; eközben azonban fel-felriadtam arra, hogy csikar a lelkiismeretem, kínoz az önvád, vívódom: „Langy szabadgondolkodó komisz most / győzd: a szellem térdrekényszerül”. Hát vegyem magamra a bűnét a gyűlöletes rendszernek, amelynek felkapaszkodását a hatalomba tántalán magam is segítettem csupán azzal, hogy mióta az eszemet tudom, szabadgondolkodó voltam-vagyok-leszek!... A passzivitásommal! A belenyugvásommal, másfele-nézésemmel; azzal, hogy kergettem a boldogság kék madarát s nem hittem, hogy a sárkánytojás egy napon kikel. Most rámereszkedett a kommunizmus sárkányférgé, elárnyékolta az eget, elvette a levegőt, kis hja el nem csikolt: túrni, győzni türelemmel és elviselni, hogy „a szellem térdrekényszerül” és többé nem *szabad*.

Jaj de még mennyire nem! Visszaidéztem az utolsó szabadon töltött esztendőket, amikor már mindnyájunk szabadságának erősen bealkonyult: hogy mint viselkedtünk, én és társaim, hogyan tengtünk-lengtünk: „lógsz a sorvadó oázisoknál / hol fogatlan tigris ténfereg / mind vadőr s hajdanvolt sasok már / árnyékszék fölött keringenek”. Mert az oázisok sorvadoztak, a fények lealudtak; a múzeumkörüti állami antikváriumban barátok, ismerősök csak puszogtak-pisszegtek s alig mertek beszélni; a Darling eszpresszóban, amely az újholdasok tanyája volt (de már rég megszűnt az Újhold), még be-bevetődtek költők, írók, barátok és még fel-felszították magukban a házitűzhely melegének ígézetét; de az oázisok sorvadása és az idők jele volt, hogy a tegnap irodalmi arszlánjai már csak amúgy, fogatlanul ténferegtek; jóllehet egyik-másik fogatlan tigris sunyin a hatalomhoz dörgölözött s már vadórnek – önkéntes pártbizalminak

jelentkezett, hírhordónak, akivel nem ajánlatos szóbaállni s minden szóra vigyázni kell; nem beszélve az irodalom korifeusairól, a „hajdanvaló sasokról”, akik addig sündörögtek a hatalom körül, amíg el nem fogadta őket pertú cimborának, s attól kezdve jól ment soruk: szabad volt áltörténelmi, népnemzeti színdarabot írniuk s olyan regényt, amellyel a párt malmára hajtják a vizet; ha meg már – egy-két nyaktörő ideológiai mutatóval – bebizonyították megbízhatóságukat, az elnézés és a külön engedelem kivételezettjei lettek s harsány kétértelműségükkel, peckes pózaikkal mint a hősi kiállítás mintapéldányai, beletáncolták magukat a nemzetbálvány szerepébe, éltették-éljenzették-szerették őket – de regényeiken érződött, hogy szájjuk megkeseredett: szelídített gatyáskeselyűk a „hajdanvaló sasok”, akik a szabad hegységek, a mély völgyek tátongása helyett – „árnyékszék fölött keringenek” (s vajon miért? Nyilván arra figyelve, hogy a budiban ülő fejében nem fordul-e meg bűnös, antimarxista gondolat).

Ilyenkor van az, hogy a pártállamtól, a rendszertől elundorodva, az ember még embermivoltából is örömet kiszakadna, s valami más szeretne lenni. Akármilyen más. „lenni lomb mely bölcsek rendszeréből / nem kér oktatást...” Ó igen, még az is jobb, levélnék, lombnak lenni egy százados fa terebélyes koronáján: a lomboknak nem kerepelnek Marxról, Engelsről és azoknak a bölcseknek a hosszú soráról, akiknek „rendszerét” a lenini-sztálini szintézis koronázza be; a lomb ezektől nem kér oktatást, kevéssel beéri. A vízzel, ami a törzs gesztjén felszívárog, a talajsókkal, amelyekkel táplálkozik s a napsugárral, amelytől kizöldell benne a klorofil. Még az is jobb, sokkal jobb. Átaludni ezt a kommunizmust: lenni lomb (innen a szonett címe: *Lenni lomb*). Légy lomb: „...sugárból épülj / törzsed víznek éje élteti / sód a naphoz tetszhalált vegyít / s szemmel ébren: álmán teng a gyík”. Mivelhogy az is jobb volna – gyík-testben átaludni ezt a kommunizmust: gyík-testben azért, mert tudnivaló, hogy a gyíkok legtöbb fajtájának nincs szemhéja s így, ha alszik is, nyitott szemmel alszik, „szemmel ébren”, vagyis „álmán teng”, mintegy mélyen az álomküszöb alá merítve s csupán a tengéleti, vegetatív működésre redukálva idegrendszerét. A reptiliáknak ui. nincs előagya vagy nagyon csökevényes, ezért „gondolkozni” úgy, és olyan értelemben, ahogy az előagy bajnokai, a főemlősök közt gondolkozni csak az ember gondolkozik, a gyík nem tud, nem, még „értelmetlenül” sem (innen van az, hogy mozdulatai oly gépies-hirtelenek) – s ez az egyik előnye ennek a kommunizmuson-kívüli létnek gyík-testben: a békésen alvó gyíknak hiába olvasnák fel szakmányban a sztálini aranykönyvet, a Rövid Tanfolyamot a párttörténetről – nem fogna rajta.

A másik előnye, hogy – szemben az emberrel – a gyík a két szemét külön-külön mozgatja és a szó szoros értelmében kétféle lát. Így ha álmából arra riadna, hogy kétfelől közeledik két funkcionárius, jobbról a pártaktíva és balról a szabadnépfelelős, még mindig van annyi ideje, hogy teljes siklósebességgel nekilendüljön és eltűnjön az aljnövényzet sűrű sötétjében. De amíg nincs veszély és se értekezleti sereghajtó, se írószövegségi pártmegbízott elftárs nincs a közelben, a Napon sütkelező gyík mozdulatlan mélyálma alig különböztethető meg a tetszhaláltól – s innen van az, hogy a „lenni lomb” gondolatfűzése a lombról átugrott a gyíkra; mert míg a lombot a felszívárgó „víznek éje élteti”, ezalatt a talajsó a napsugárhoz „tetszhalált vegyít”: a tetszhalálnak ebben az örök-boldogságos állapotában él a lomb, mely átalszik minden pártállamot; és „szemmel ébren”, a tetszhalál hasonló, mindboldog állapotában – átaludva a teljes történelem minden dialektikus mozgását, átcsapását önmaga ellentétébe, az oda-visszatáncolt marxizmus minden figuráját, a rendszer parazitáinak, poroszlóinak és kiszolgáló irodalmáinak egész menaszériáját – álmán teng a gyík.

És most, e rendhagyó verselemzés után jöjjön a szonett, amely 1952-ben íródott, a sátoraljaújhelyi fegyházban, mielőtt a poétát (fűzérláncon, többedmagával) átszállították a miskolci Ávóra.

Lenni lomb

*átaludni ezt a kommunizmust
eszme nélkül eszméletlenül!
Langy szabadgondolkodó komisz most
győzd: a szellem térdrekényszerül*

*lógsz a sorvadó oázisoknál
hol fogatlan tigris ténfereg
mind vadőr s hajdanvaló sasok már
árnyékszék fölött keringenek*

*lenni lomb mely bölcsek rendszeréből
nem kér oktatást elég neki
vízre-sóra-nap: sugárból épülj*

*törzsed víznek éje élteti
sód a naphoz tetszhalált vegyít
s szemmel ébren: álmán teng a gyík*